

Освіта ХХІ століття

Проект сучасної освіти: інноваційна людина

Василь КРЕМЕНЬ,

доктор філософських наук, академік НАН України, президент НАПН України

Розвиток освіти є найважливішим завданням, від вирішення якого залежить майбутнє сучасної цивілізації. Сьогодні, коли світова спільнота шукає шляхи розв'язання складних глобальних проблем і формування системи нових цінностей, освіта також має перейти на новий рівень смислових координат. При цьому треба враховувати, що завдання і цілі існуючої системи освіти детерміновані «економоцентричною структурою індустріально розвинених країн сучасного світу, яким служать не лише освітня система, а й наука, технологія та інші соціальні інститути» [3, с. 163]. У зв'язку з цим для адекватної відповіді на виклики глобального світу належить радикально змінити ставлення суспільства до освіти, яка має відповідати вимогам сучасності. Це означає подальший рух до суспільства, заснованого на знаннях. Лише в цьому разі можна повною мірою задіяти потенційні можливості людини.

Зауважимо, що проблема інноваційної освіти в Україні має розв'язуватися в напрямі удосконалення її змісту відповідно до основних парадигм розвитку. Необхідним є також збереження вітчизняних освітніх традицій та опанування кращих досягнень світової науки.

Позитивним напрямом розвитку змісту української освіти треба визнати її спрямованість на прилучення до навчального процесу новітніх наукових здобутків. Водночас необхідно враховувати, що сучасна наука породжує безліч проблем. Вона сама змінюється в тому розумінні, що все більше зростається зі своїми технічними й технологічними досягненнями. Виникає особливий феномен – «технонаука». Зазначимо, що нові інформаційні технології, а потім конвергентні технології – біо-, нано-, інфо- і когнітивні – створюють нове життєве середовище людини і змінюють звичні способи орієнтації в світі, зокрема й освітні. З урахуванням цього необхідно дотримуватися двох пріоритетів: з одного боку, дослідження досвіду такого прилучення у світових практиках, з іншого – орієнтація на вітчизняні наукові центри, що здійснюють наукові дослідження і відкриття, визнані не лише у своїй країні, а й за кордоном. Саме завдяки науковим досягненням вітчизняна освіта може знайти свою «нішу» в світовому та європейському освітньому просторі і витримувати конкуренцію з освітніми системами провідних країн.

На підставі та з урахуванням такої ситуації має бути розроблена система інноваційних підходів у

здійсненні навчально-педагогічного процесу. Насамперед йдеться про орієнтацію на методологію людиноцентризму. У зв'язку з цим необхідно перейти від просвітницького проекту в освіті, яка перебуває в ситуації кризи, в контекст сучасності. Тобто розглядаються три взаємопов'язаних аспекти: криза універсальної культурної ролі просвітництва як такого; криза ролі об'єктивного знання як загального способу визначення дійсності в її реальному існуванні; криза самодостатньої особистості, яка виступала і як основа організації суспільства, і як наріжний камінь особистісної самореалізації.

Нині ситуація істотно змінюється завдяки зростанню значення і ролі соціальної системи в «масовому суспільстві» («суспільстві споживання»). У зв'язку з цим питання про інноваційну освіту набуває характеру дилеми: чи є освіта потребою життя, фундаментальною необхідністю самовизначення людини, чи втілено в ній пряму вимогу соціуму до індивіда? Відповідно до цієї вимоги, на думку деяких дослідників, сучасна освіта створюється і конституюється як «соціальна машина», що «виробляє» не просто людину, а людину «необхідну», «потрібну» для суспільства. Необхідну не так з огляду на зміст життєдіяльності людини, як для підтвердження соціальної системи як цілого та забезпечення її успішного функціонування [4, с. 164].

Потрібно виходити з особливостей «суспільства знань», від розвитку якого залежить життєздатність сучасного типу соціуму, зміни в якому набувають характеру цивілізаційного процесу.

Зокрема, це передбачає неперервне навчання, що завжди супроводжується перенавчанням, у свою чергу обумовлюючи ефект прискорення розвитку виробництва. Найбільш реальною версією освіти в «суспільстві знань» є самоосвіта, яка сьогодні стає одним із фундаментальних принципів життєдіяльності, «мистецтва життя» (М.Монтень). Основним недоліком самоосвіти є мінімізація її соціальної складової, хоча в сучасних філософсько-освітніх дослідженнях постійно наголошується, що фундаментом освіти є формування особистості, її характеру, здатності створювати відносини з іншими індивідами [там само, с. 243]. Водночас самоосвіта є також практикою самовиховання, у процесі якого формується відповідальність особистості за власний розвиток, людина отримує можливість визначати зміст своєї освіти.

Навчання протягом життя, поєднуючи інституціоналізовані форми з самоаналізом, завжди є трансдисциплінарним. Самоорганізація структури і змісту освіти, а також перспективи самооновлення цієї системи тісно взаємопов'язані. Перспектива самоорганізації дає можливість описати специфіку процесів навчання і здобуття знання на різних організаційних рівнях. Таке знання за формою його репрезентації також буде організаційним. Освіта в її широкому культурно-антропологічному розумінні як здобуття, засвоєння і використання знань є однією із конституціональних умов пізнавально орієнтованих соціальних систем. Вона має також свій зміст та організаційну специфіку на індивідуальному, груповому й організаційному рівнях в інформаційному світі. У цій системі освіти як сутнісному прояві «суспільства знань» змінюються вимоги до професійної кваліфікації. Вузькоспеціалізована компетентність вже не задовольняє соціально-економічні запити, оскільки ускладнюються умови самореалізації людини в освітній та професійній сферах. Соціальна й орієнтаційна компетентності також набувають статусу професійних кваліфікацій [там само, с. 244].

Інструменталізація і комерціалізація є ще однією рисою освіти «суспільства знань». Адже використовувати освіту як засіб для досягнення цілей, поставлених цим суспільством, здатна лише активна і відповідальна людина, формування якої неможливе в навчальних закладах, організованих за прикладом підприємств. Філософсько-освітні концепції «суспільства знань» розглядають необхідність перетворення системи освіти в систему, що «самонавчається». Річ у тім, що системи освіти і відповідні їм інституції в силу своєї консервативності можуть відставати від темпів суспільного розвитку. Але таке відставання потрібно оцінювати не тільки негативно – воно є функціонально обумовленим, оскільки зменшує ризики здійснення таких освітніх реформ, що містять у собі відкриття й приховану інструменталізацію людини. Водночас система освіти повинна прискорювати свій розвиток, щоб впроваджувати в життя нові форми і зміст навчання. «Усі ті, хто несе

відповідальність за освіту і професійну підготовку, мають орієнтуватися в пропозиціях щодо їх змісту. Навчання має сприяти розвитку мислення, що синтезує, формувати вміння орієнтуватися в складних структурах, готувати учнів до того, щоб адекватно реагувати на непередбачене і нове, систематично стимулювати творчість і створювати умови для навчання протягом усього життя» [там само, с. 245].

Таке навчання обов'язково виходить за межі навчальних закладів, створюючи горизонтальну трансдисциплінарну мережу. Безумовно, без основ природничих та фундаментальних наук розширення такої мережі неможливо. Але коли йдеться про сучасну освіту, то це означає, що система освіти і сфера діяльності перебувають між собою у взаємодії. Ланкою, здатною об'єднати освітній простір зі сферою діяльності, є людина, сформована тією системою освіти, яку реформує і відтворює «суспільство знань». Його реалії на новому рівні загострюють проблему взаємозв'язку школи та життя, відповідності змісту освіти, особливо професійного, запитам часу. Це, у свою чергу, вимагає навчання взаєморозумінню. «Жоден засіб зв'язку, починаючи з телефону і закінчуючи Інтернетом, сам по собі не забезпечує розуміння. Розуміння не може бути закодовано і передано в числовій формі. Навчати розумінню математики чи іншої подібної дисципліни – це одне; навчати людському розумінню – інше. У цьому полягає власне духовна місія освіти: навчати розумінню між людьми як умові та гарантії інтелектуальної і плюральної солідарності людського роду», – стверджує Е.Морен [3, с. 78].

Зазначимо, що сучасна, отже, інноваційна освіта, породжена інституційними підставами «суспільства знань», є відкритою системою, у якій перевага належить горизонтальним формоутворенням, більш гнучким, пристосованим до сучасних потреб. Водночас питання про якість освіти вирішують не так нові технології, засновані на знаннях, як сама людина. Але людина інноваційна, оскільки лише вона може задавати нові перспективи і можливості пошуку адекватних стратегій оновлення змісту освіти.

Важливою функцією сучасного навчального процесу залишається творче засвоєння суми знань. У виконанні цієї функції є деякі проблеми: недостатньо чітке виділення саме базових знань, прагнення домогтися механічного запам'ятовування учнем їх інформаційного супроводу, що є другорядним. Це, з одного боку, надмірно розширює обсяг матеріалу, який повинен засвоїти учень, веде до його перевищення, а з іншого – «розчиняє» базові знання у другорядній інформації, нівелює їх, що негативно позначається на пізнавальній діяльності та розвитку особистості. Причому розвитку, який має своїм результатом інноваційний характер мислення і діяльності.

У цьому контексті зауважимо, що інноваційна людина якісно відрізняється від звичних про неї уявлень. Так, якщо метою і основним продуктом освітнього проекту модерну (просвітництва) є не

освоєння людиною історично набутого культурного досвіду, а створення самодостатньої особистості, яка існує в модусі самотворення, то в сучасному світі ситуація інша. Зауважимо, поняття «сучасний світ» означає новий стан, який в цілому охоплюється терміном «глобалізація». Класична модернізація представляла собою перехід від традиційного суспільства (з властивим йому пануванням традиції над інновацією, релігійністю, колективізмом, доіндустріальним розвитком, ціннісною раціональністю тощо) до сучасного (де інновація переважає над традицією, мається світське пояснення і виправдання життя, затверджується автономний індивід, цілерациональність і т.ін.). Сучасне суспільство, створюване глобалізацією і глобальним вільним ринком, характеризується переходом від раціональної утилітарної до змішаної глобальної культури; від політичної емансипації до політики «життєвого стилю»; від рівності до відмінностей; від організації, ієрархії до реорганізації, мереж; від фіксованої ідентичності до її плюралізації; від кінця ідеологій до варіації життєвих стилів і переконань [4, с. 260].

В цих умовах відбувається формування нової людини. Досліджуючи вказаний аспект сучасності, зауважимо, що тепер потреби людини розмежовуються на соціально опосередковані, де індивід є членом соціуму і демонструє соціально значущу поведінку, та індивідуально опосередковані, які визначаються виключно суб'єктивними устремліннями до власної реалізації. Задоволення індивідуально опосередкованих потреб супроводжується виникненням нових цінностей – сердечності, довіри, щирості, чарівності особистості, тобто цінностей «індивідуалістично-демократичних» [1, с. 16]. Економічний наддостаток і ера споживання продовжують проявляти себе як чинник персоналізації та підвищення відповідальності людей, «примушуючи» до постійної видозміни свого життя. Споживання розглядається як приклад персоналізації. Мета такого споживання – не лише гедонізм, а й інформація, інтерес – не тільки до насолоди життям, а й до внутрішнього оновлення, а результат – поява поінформованого і наділеного відповідальністю індивіда.

Тож людина стає більш вільною – у реалізації повсякденних потреб, спілкуванні та освіті, прагненні до розваг, у моді, мистецтві, мета яких – звільнення особистого «Я». Сьогодні успіх асоціюється не з володінням речами, а з якістю життя. Внаслідок цього саме по собі матеріальне благополуччя втрачає свою значущість і на перший план виходять проблеми поєднання безпеки і свободи, справедливості й відповідальності. Одночасне перетворення науки і знання на виробничу силу робить очевидною кореляцію між освітою і достатком, підвищуючи соціальний статус їх носіїв. Це у свою чергу змінює ставлення до інформації, у напрямі якої змінюється споживання, що стимулює генерацію нових знань. Своєрідність цього періоду становить пріоритет індивідуального начала над

загальним, психології над ідеологією, різноманіття над однаковістю, свободи над примусом.

Отже, інформаційне суспільство характеризується не лише зміною характеру виробництва, а передусім трансформацією потреб та ціннісних орієнтацій людини. Фактично це стає умовою створення, виникнення нової людини, що не підлягає однозначному визначенню. Наукові знання, що змінили наші уявлення про Всесвіт, Землю, Життя та саму Людину, поки розрізнені, Людина залишається «розчленованою» на частини головоломки, з'єднуючи які ми не можемо відновити цілісну картинку. В силу цього виникає епістемологічна проблема: «неможливо досягнути складну єдність людини ні за допомогою розділового мислення, яке представляє нашу людську природу основним чином, поза космосом, в якому ми живемо, окрім фізичної матерії і духу, з яких ми складаємося, ні за допомогою мислення, що редукує, яке зводить людську єдність до суто біоанатомічного субстрату» [3, с. 45]. Та й самі гуманітарні науки розділені на відокремлені галузі дослідження, в силу чого «складність» людини стає «невидимою» і вона зникає, «як слід на піску».

Звідси необхідність для сучасної і майбутніх систем освіти об'єднати «розсіяні» знання про людину, досягнуті різними науками. Завдяки цьому система освіти отримує необхідні орієнтири для створення відповідних часу методик викладання та виховання. Йдеться про неприпустимість використання минулого досвіду, що вичерпав свої пізнавальні й творчі можливості. Якщо ми говоримо про необхідність формування інноваційного середовища та адекватної йому інноваційної людини, то повинні враховувати, що наша діяльність у контексті виникнення нового, інформаційно-комунікативного способу розвитку, будучи все більш сфокусованою на роботі з інформацією і знаннями, з необхідністю знаходить нелінійний, інноваційний характер. Вона стає суб'єктно орієнтованою комунікативною діяльністю, спрямованою на утвердження практик обміну між людьми не лише матеріальними предметами та інформацією, а й почуттями, знаками, символами. Відповідно інформація і знання, проходячи мережами міжособистісної комунікації, знаходять істотно нову якість, пов'язану із суб'єктивним переживанням, різного роду рефлексією – інтелектуальною, емоційною, психологічною.

Ця якість вимагає не просто нової людини, а такої, що мислить по-новому, інноваційно. Це означає нову якість мислення, здатну відкрити складний, непередбачуваний світ. Адже динаміка еволюційних процесів, спрямованих на збільшення структурної складності культурних систем, полягає у розгортанні все складніших форм комунікації між різними частинами системи. Про зростання складності свідчить також рух до збільшення сегмента креативності у суспільстві, що виявляється у культурі, мистецтві, інших сферах діяльності. У цьому контексті треба констатувати все більшу складність

нашого світу, що вимагає адекватного мислення. Досвід життя і діяльності у сучасному глобалізованому світі потребує узагальнення та формування складного, глобального мислення.

Характеризуючи цю ситуацію, президент Німецького товариства з вивчення складних систем і нелінійної динаміки К.Майнцер стверджує, що в умовах сучасного світу людина, яка мислить лінійно, що і тепер є реальністю у деяких галузях науки, стає принципово непотрібною і навіть небезпечною. «Наш підхід допускає, що фізична, соціальна та ментальна реальність є нелінійною і складною. Цей істотний результат синергетичної епістемології зумовлює серйозні наслідки для нашої поведінки. Потрібно ще раз наголосити, що лінійне мислення може бути небезпечним в нелінійній складній реальності. ...Ми повинні пам'ятати, що в політиці та історії монокаузальність може призвести до догматизму, нетолерантності та фанатизму» [5, с. 48]. Підхід до вивчення і пізнання складних систем, якою є сучасний соціум, можливий для людини, яка володіє складним мисленням. Це – одна з головних рис інноваційної людини.

Сучасна інноваційна особистість – не просто продукт мегаполісів і «масової культури», а проект в умовах глобалізації та інформатизації. Нині на перше місце виходить вибір проекту, автором якого є сама людина. Мається на увазі конкретна технологія розроблення та реалізації такого проекту, що охоплює вибір життєвої стратегії, формування, позиціонування і просування певної репутації. Йдеться про формування власної затребуваності, попиту на себе як на ринку праці, так і в соціальних, культурних, політичних відносинах, особистому житті. Щоб реалізувати своє «Я», досягти певних результатів, треба повідомляти про себе, виводити себе в інформаційний, економічний, соціально-політичний простір. Інформаційні технології, глобалізація створюють виняткові перспективи для становлення особистості нового типу. Освіта у цьому контексті стає необхідною умовою та засобом, що охоплює мету і результат.

Прогрес залежить від якості та рівня освіченості людства. Це не варто розуміти суто в площині лінійного «прогресизму». Усвідомлення досягнутого в минулому, стан у теперішньому, прогнозування майбутнього – особливість освітнього процесу в усі епохи. Неперервне реформування освіти засвідчує постійну незадоволеність суспільства його станом і результатом. Пошук нових підходів, парадигм стає все більш актуальною ідеєю освіти. Адже саме система освіти виконує функції окультурення свідомості, виховання духовності, розвитку особливостей цивілізаційної взаємодії. Залежно від пріоритетів в освітніх моделях у свідомості тих, хто навчається, формується певний стереотип мислення, особливість духу, рівень культури та свідомості.

Сучасна, інноваційна освіта характеризується переходом від репродуктивного до продуктивного, творчого мислення. Наявні підходи до

структурування її змісту уможливають отримання інформації у готовому вигляді, без проведення власного інтелектуального дослідження, та одержання продуктивного знання. Лише інноваційне системне структурування створює умови для пошуку зв'язків, народження думки, тобто творчого мислення. Саме в його контексті актуалізується завдання навчити студента і школяра самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, «навчити вчитися», виробити потребу в навчанні протягом усього життя [3, с. 287].

Людина XXI століття – це людина, яка постійно вчиться, для якої отримання знань стає сутнісною рисою способу життя. Таку людину повинна формувати школа, але створити умови для неперервної освіти мають суспільство і держава. Для цього потрібно створити сучасну й ефективну систему навчання дорослих. Держава повинна підтримувати просвітницьку діяльність громадських організацій і поширення знань у країні.

В сучасних умовах активізується така важлива функція навчального процесу, як уміння людини використовувати отримані знання у своїй практичній діяльності – професійній, суспільно-політичній, культурній тощо. Для цього необхідно позбутися формального підходу в навчальному процесі, перетворити навчальну діяльність в органічне засвоєння знань як методології, фундаменту, основи діяльності людини в різних сферах життя, знань як органічної, сутнісної складової особистості, що визначає її поведінку та характер дій. Цього можна досягти за умови ґрунтовної перебудови самого викладання знань.

В означеному контексті провідна роль належить педагогу, його внутрішній позиції, методам, цілям. Саме він забезпечує результат, обумовлює, яким бути новому поколінню, оскільки «тиражує» не тільки зміст свого предмета, а й свій тип мислення, спілкування, поведінки, оцінки подій. Якщо педагог буде наставляти, навчати учня духовності, яка зміцнює свідомість, вселяє віру в цінності, відводить місце свободі в думках, творчості, розумності. Якщо все це він побачить в учневі й визнає, його технології, методи та методики будуть повністю інноваційними [там само, с. 289]. Освітні і педагогічні інновації як пошук нового «всередині», як «включення» в дію не використаного раніше потенціалу мають своїм джерелом духовну складову суб'єкта навчання.

Охоплення цієї складової практикою педагогічної діяльності, визнання її не на словах, а на ділі в конкретних діях конкретного викладача істотно змінюють, реформують педагогічну взаємодію. У результаті навчально-педагогічний процес має інші цілі, інший зміст, інші методи, отже, інший результат, в цілому – інші технології і моделі. Опанує їх викладач – зрозуміють і опанують учні, студенти, слухачі, поширять на все суспільство. Якщо саме так буде позиціонувати себе система освіти, то, безумовно, вона цілком заслуговує називатися і бути інноваційною.

У цьому контексті не менш важливими є питання про цілі освіти. Сьогодні людство виділяє дві глобальні групи проблем, пов'язаних з гуманізмом і екологією. Вони взаємозалежні: без розв'язання першої не можна розв'язувати другу, і навпаки. Саме так можна олюднити соціальні відносини. Розумність і гуманність, свобода і самостійність набуваються в умінні мислити творчо, знаходячи міру узгодженості своїх цілей і цінностей з громадськими та цивілізаційними. Якщо навколишню дійсність розглядати системно, у взаємовідносинах «природи», «суспільства», «духовного простору», а суб'єкт освіти, відповідно, як «людину–індивідуальність», то їхня взаємодія є цілком можливою. Сформовані цілі освіти в цій парадигмі вимагають відповідного їм змісту і методів [2]. У даній ситуації це означає інноваційних.

Отже, реалізація українською освітою завдань і проблем разом зі здійсненням інших важливих перетворень дозволить сформувати людину з інноваційним типом мислення, інноваційним типом культури, готовністю до інноваційного типу діяльності, що стане адекватною відповіддю на перехід цивілізації до інноваційного рівня розвитку. Для підготовки людини до життя у сучасному світі потрібна система освіти, що орієнтує на усвідомлення сутності змін, привнесених новим часом, на їх послідовне й динамічне сприйняття. Безумовно, інноваційна освіта має готувати людину до життя і діяльності в нових умовах. У цьому її сенс, покликання і відповідальність перед суспільством і людиною.

Література

1. Костина А.В. Национальная культура – этническая культура – массовая культура: баланс интересов в современном обществе / А.В. Костина. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 216 с.
2. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В.Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
3. Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – 592 с.
4. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів / [авт. кол. В.Андрущенко, Л.Горбунова, М.Култаєва, С.Пролев та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 320 с.
5. Mainzer K. Thinking in Complexity: The Complex Dynamics of Matter, Ming and Mankind / K.Mainzer. – Berlin: Springer-Verbag, 1994.

Анотації

Василь КРЕМЕНЬ

Проект сучасної освіти: інноваційна людина

У статті висвітлено питання розвитку інноваційної освіти в Україні. Наголошується на необхідності збагачення її змісту за рахунок звернення до кращих досягнень світової науки.

Ключові слова: інноваційна освіта, інноваційна людина, формування інноваційної особистості, глобальне мислення, суспільство знань.

Василий КРЕМЕНЬ

Проект современного образования: инновационный человек

В статье освещены вопросы развития инновационного образования в Украине. Акцентируется внимание на необходимости обогащения его содержания за счет использования лучших достижений мировой науки.

Ключевые слова: инновационное образование, инновационный человек, формирование инновационной личности, глобальное мышление, общество знаний.

Vasyl KREMEN

Project of modern education: innovative man

In the article the questions of development of innovative education are lighted up in Ukraine. Attention is accented on the necessity of enriching of his maintenance due to drawing on the best accomplishments of world science.

Keywords: innovative education, innovative man, forming of innovative personality, global thought, society of knowledge's.

